

“מהר, הילדים מחכים!” גן החיות בתל-אביב בראשית ימיו ויצירת ילדות עירונית אידיאלית בארץ ישראל

אליה אתקין

דוקטורנטית בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ, אוניברסיטת תל אביב
דוא"ל: eliaetkin@gmail.com

מאמר זה בוחן את תפקידו של גן החיות בתל אביב בחינוך ילדים וביצירת תרבות פנאי עירונית לילדים בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה-20. הטענה היא שגן החיות, שנתפס כאמצעי קישור בין הילדים ובין הטבע, מילא תפקיד ביצירת ילדות ארץ-ישראלית אידיאלית בהשראת דפוסי פעילות מערב-אירופיים, ובהתאם לשאיפות של הפרויקט הציוני המקומי.

מוסד עירוני זה, שהיה אתר בילוי וחינוך בעבור ילדי תל אביב והארץ, נטל חלק בתהליך יצירתם של ילדים יהודים חדשים בארץ ישראל וחיבורם לטבע, וקיבל רוח גבית מהחינוך לטבע ולקרבה בלתי אמצעית אליו, שהיה מרכזי בלימודים בארץ באותה תקופה. בשונה מפעילויות חינוכיות שהתקיימו בחיק הטבע, המפגש עם הטבע בגן החיות התקיים בעיר, ובה נחשפו התלמידים לבעלי חיים, אקזוטיים בחלקם, הכלואים מאחורי סורג וברית. מעורבותו של גן החיות בחיי ילדי העיר היהודים, פעילויות הבילוי שהתקיימו בו ותרומתו לייצוגי העיר מלמדות שמפגש עם עולם הטבע, כפי שהוא התקיים בגן והוצג במוצרי תרבות שונים, הפך חלק מחיי העיר ומהילדות העירונית בארץ ישראל. אף שפעולות חינוך ובילוי לילדים בגן החיות לא היו ייחודיות לארץ ישראל או לפרויקט הציוני, הוטמעו בהן מסרים ציוניים-עירוניים. כמו כן מוצרי התרבות (ספרות ילדים וסרטי תעמולה) שבהם הוא הוצג קידמו דימוי אידילי של ילדות עירונית מודרנית מקומית, שהדגיש את נורמליות הקיום היהודי בארץ ישראל. דימוי זה השתקף גם בטקסטים שנוצרו על ידי ילדים.

מילות מפתח: גן החיות בתל אביב, ילדים, חינוך, עירוניות, פנאי, ציונות

מבוא

במילים אלה נפתח ספר *גן החיות*, שחיברה לאה גולדברג ויצא לאור ב-1941:

הוי מה רב הרעש פֶּאָן! / הקֶהֶל נוֹהֵר לָגֶן. / "הבו, הבו
פֶּרְטִיסִים! / בואו, אָנוּ נִכְנְסִים!" / "גֶן הַפֶּלֶא-וּנְפֶלֶא, / אֵין
גְּנִים פֶּאָלֶה!"
וְאָמְרוּ חַיּוֹת הַגֶּן: / "מִי נָמִי הוֹלֵךְ לָכָאן? / וְהוֹצִיאוּ הַרְאִשִׁים /
לְהַבִּיט בְּאֲנָשִׁים." / "רְאוּ הַפֶּלֶא וּנְפֶלֶא / הָאוֹרְחִים הָאֵלֶּה!"
וְאָדוֹן דְּבוֹן שְׁאֵל: / "מִי זֶה, מִה זֶה הַקֶּהֶל?" / "וְהַשִּׁיבוּ הַנְּחֻשִׁים /
"יְלָדִים וְאֲנָשִׁים. נִבְרַכְכֶם כְּלָנוּ, הֵם אוֹרְחִים שְׁלָנוּ!"
(גולדברג, 1941, עמ' 3).

גן החיות הראשון בפלשתינה נחנך כשנתיים לפני פרסום ספר זה בפנינת הרחובות הקרן הקיימת לישראל והדסה בתל אביב. מאז הקמתו בדצמבר 1938 ילדים נחשבו לקהל היעד העיקרי שלו, והם תפסו מקום מרכזי במסמכים ובכתבות שעסקו בגן החיות. הנהלת הגן, כתבים ומחנכים ראו בו אתר חינוכי שנועד ללמד את ילדי העיר על אודות עולם החי, לקשר בינם ובין הטבע ואף לעצב את יחסם אליו. הנהלת גן החיות והילדים ראו באתר זה לא רק אתר חינוכי, אלא גם מרחב בילוי לשעות הפנאי. מקרה המבחן של גן החיות מאפשר לדון בתרבות הבילוי והפנאי של ילדי העיר בפלשתינה-א"י בשלהי תקופת המנדט ובמדינת ישראל הצעירה בהקשר הרחב של הייצוג האידיאלי של הילדות במערב ומרכזיותו של הטבע באידיאל זה.

במאמר זה ינותחו פרסומים ומסמכים שנוצרו בידי הנהלת הגן, מכתבים שנשלחו אליה מילדים וממחנכים וכן תוצרים של תרבות פופולרית, ויובהר שהיחס לילדים בגן החיות היה תוצר של תפיסות מערביות בנוגע לילדות וטבע שעברו התאמות לפרויקט הלאומי-ציוני. מעמדו של גן החיות ביצירת ילדות עירונית אידיאלית התבסס על הקישור התרבותי בין ילדות ובין הטבע ועל מאפיינים חברתיים ולאומיים ייחודיים שעליהם אעמוד כאן.

מרבית המחקרים שעסקו בהוויי הילדות במפעל הציוני ובחינוך הארץ ישראלי בחנו את מוסדות החינוך או את ספרות ועיתונות הילדים והתמקד בהתיישבות העובדת (אלבום-דרור, 1990, 1986; דר, 2013; דרור, 2002; Shavit, 1986). מחקרים מועטים יותר הוקדשו לילדי העיר, ואלה התרכזו בעיקר בילדי הפריפריה (אילון, 2014; רזי, 2009). מאמר זה יבחן כיצד התבסס מעמדו של גן החיות כאתר בילוי עירוני מובהק לילדים, וכיצד תרם לדימוי החיובי של ילדות עירונית ארץ-ישראלית בשני העשורים הראשונים לקיומו. אף שבתקופת המנדט שימש הגן מקום בילוי לילדים יהודים, ערבים ואף בריטים, שהגיעו אליו עם בני משפחתם או עם מטפלותיהם, וגם למבוגרים מכל קצווי

האוכלוסייה שחיה באזור, מאמר זה יעסוק רק בילדים יהודים, שזוהו באופן מפורש ומוצהר כקהל היעד העיקרי.

מרכזיותו של גן החיות בחיי ילדים יהודים – כפי שמעידות צורות הבילוי השונות לילדים שהתקיימו בו והופעתו בייצוגים של העיר – מלמדת שמפגש עם עולם הטבע' הפך חלק מחיי העיר ומהניסיון ליצור ילדות עירונית אידיאלית בארץ ישראל. מרכזיותם של גני חיות בתרבות העירונית, ובפרט בתרבות העירונית של ילדים, לא הייתה ייחודית כמובן לפרויקט הציוני. כבר במאה ה-18 החלו גני חיות ציבוריים להחליף את הביברים המלכותיים שבהם הוצגו בעלי חיים בשבי – גן החיות הציבורי הראשון בווינה נפתח לציבור ב-1779; גן החיות של פריז נפתח ב-1793; גן החיות של לונדון היה אוסף מדעי זואולוגי שנפתח לציבור ב-1847; גן החיות הראשון בארצות הברית נפתח בפילדלפיה ב-1874 – ומראשית המאה ה-19 תשומת הלב של הנהלות גני חיות הופנתה לילדים: הם זוהו כקהל היעד העיקרי, וחוייית הביקור בגן החיות עוצבה לפי מידותיהם (למשל קיום הדרכות לילדים), על פי תפיסת והבנת המבוגרים את עולמם. לקישור בין ילדים ובין טבע שורשים ברומנטיקה ובספרות הילדים האירופית, שבהן טבע קוסמי וילדות הופיעו כדימויים אנלוגיים. בעלי חיים וילדים סימלו את הניגוד לחיי העיר התעשייתית, וייצוגם באמנות אופייני באידיאליזציה, ברומנטיקה ובסנטימנטליזם. דוגמה לכך היא חיבורו של ז'אן זאק רוסו משנת 1762 שעוסק בחינוך בחיי הכפר ושהות בחיק הטבע (רוסו, 2009).²

הרחבת הנגישות למערכות החינוך הציבוריות והמעמד המרכזי לו זכה הילד במשפחה האירופית במחצית השנייה של המאה ה-20 השתקפו גם הם בפעילותם של גני החיות, ורבים מהם החלו לקיים לילדים סיורים מאורגנים, חגיגות, אירועים פומביים ותחרויות. המפגש עם בעלי החיים בגני חיות הפך חלק מהוויי הילדות במטרופולין (Hanson, 2002; Baratay & Amato, 2008; Hardouin-Fugier, 2002). גן החיות בתל אביב שאב השראה מהפעילות בגני החיות באירופה, וקיים אף הוא פעילויות חינוך, בילוי ופנאי לילדים. עם זאת, הפעילויות שהוא קיים הותאמו לשאיפה הציונית ליצור ילדות עירונית ייחודית לתל אביב, שתבסס את הקשר בין התרבות הציונית-ארץ

1 בשימוש במונח טבע או עולם הטבע, אינני מניחה שמדובר במפגש בלתי אמצעי עם הטבע, אלא בטבע כפי שהוא נתפס ומובן על ידי התרבות. במקרה הנוכחי כוונתי היא לתרבות המערבית ולהקשר היהודי-ציוני בפרט.
2 על הקשר בין טבע וילדות אידיאלית בספרות הילדים האירופית ראו: משיח, 2000. על מרכזיות הטבע בשירה הרומנטית ראו: Oerlemans, 2002.

בהשפעת תנועות ההשכלה. עם זאת, אם בתנועת ההשכלה היהודית נקשר הטבע לחוויה רוחנית ואסתטית, במסגרות החינוך העברי סימל הטבע כמיהה למולדת ואת היפוכו של הטבע הגלותי המנוכר והתלוש. מסגרות חינוך יהודיות חדשות הוקמו בהדרגה, תחילה בגרמניה ומאוחר יותר במזרח אירופה, ונלמדו בהן, בנוסף ללימודים המסורתיים, מקצועות הטבע והגיאוגרפיה, שכללו טיולים בחיק הטבע. כך למשל בתי הספר היהודיים-עבריים בפולין וברוסיה שהוקמו לאחר מלחמת העולם הראשונה, כמו בתי הספר של ארגון 'תרבות', דגלו בהתבוננות ישירה בטבע וביצירת קישור בין הטבע המקומי לטבע הארץ-ישראלי. גם במסגרות חינוך לא פורמליות, כמו תנועת הנוער 'בלאו וויס' ותנועות הנוער הציוניות, הושם דגש על שהות בחיק הטבע ועל היכרות בלתי אמצעית עמו (שטאל, תשמ"א). גישות דומות רווחו גם בקרב פעילים ציוניים בפלשתינה-א"י. בוועידת היסוד של הסתדרות המורים ב-1903 ביזרון-יעקב הודגשה חשיבות החינוך לחקלאות ולזיקה לטבע, ולעולם החי בפרט. חינוך זה היה רכיב מרכזי בעיצוב דמותו של 'היהודי החדש', משאת נפשם של המחנכים במערכות החינוך העברי.⁴ רומנטיזציה של חיי הכפר לא הייתה ייחודית לתנועה הלאומית הציונית, אלא אפיינה תנועות לאומיות אירופיות רבות, אולם ההתקרבות לטבע נתפסה בתנועה הציונית כחלק מתמורה יסודית של החיים היהודיים בגולה, והיא עלתה בקנה אחד עם מימוש זכות האבות על אדמת ארץ-ישראל.

בראשית דרכה הייתה התנועה החינוכית שדגלה בחיבור לטבע קטנה. היא כללה רק מיעוט מהילדים ומהנוער היהודי באירופה, ועוררה התנגדויות גם בקרב אנשי היישוב הישן בארץ ישראל. אולם בשנות העשרים והשלושים גישות מסוגה נהיו מקובלות יותר. הצברים שנולדו וגדלו בארץ ישראל נתפסו כבעלי זיקה ישירה לטבע המקומי, ומהגרים עשו שימוש בטבע ככלי ליצירת זהות ילידית (טל, 2006, עמ' 32-50). בשנות העשרים כבר נכללו בבתי הספר היסודיים במושבות ובערים שיעורי מולדת כחלק מ'הלימודים העבריים' ושיעורי טבע כחלק מ'הלימודים הכלליים' (אלבוים-דרור, 1990, עמ' 220). בתכנית הלימודים בבית הספר לבנות ביפו לדוגמה הושם דגש על לימודי הטבע, ובפרט על היחס לבעלי חיים. המחנכים בבית ספר זה ראו בקשר עם בעלי חיים מרכיב מרכזי בזהותו של 'הילד העברי החדש', ושאפו לעצב דמות הבוטחת בעצמה ומתייחסת לבעלי חיים באופן הומני, בשונה מדימוי הילד הגלותי המפוחד או

ישראלית ובין הטבע המקומי הקונקרטי.³ הילדים הצברים-העבריים שצעדו בשבילי גן החיות תחת השמש התל-אביבית הקופחת למדו לא לחשוש מבעלי החיים ולהגות את שמותיהם בעברית בעודם מטיילים, משחקים וחוגגים.

אימוץ טקסי טבע, ושילוב מודלים ופרקטיקות ממחוזות אחרים במערב בתרבות הטבע הציונית לא היו ייחודי לגן החיות. חזקי שהם (2014) מצא למשל כי חג האילנות בט"ו בשבט – שעוצב מחדש כחג ציוני בתחילת המאה ה-20 – שאב מדימויי העיר בתרבות המערבית העירונית-תעשייתית, והתבסס במיוחד על חג העץ (Arbor Day) האמריקאי, שהתחיל להיחגג בשלהי המאה ה-19. מכיוון שגן החיות היה ביסודו מוסד עירוני-מערבי הוא מהווה מקרה מבחן מרתק לשאלת יחסי הגומלין בין תרבות בילוי וחינוך מערביים ובין שאיפות החינוך הציוני.

הקישור בין עולם הטבע לילדים בגן החיות התל-אביבי ייבחנו במאמר זה מכמה זוויות: השקפתה של הנהלת גן החיות ומחנכים ביישוב על תפקיד הגן; הפעילויות שהתקיימו בגן בעבור ילדים; נקודת מבטם של ילדים על הנעשה בגן; וייצוגי הגן במוצרי תרבות שונים. בחינה זאת תבהיר שבגן החיות נמצאו אמנם מאפיינים מערביים רבים, אך גם סדר היום הציוני תרם את חלקו והפך את גן החיות לחלק מהפרויקט הלאומי. מבוגרים וילדים קישרו את הנעשה בו לגורל היהודי ולמהפכה הלאומית-ציונית, ומחקר זה עוסק במקום שניתן לגן החיות בחייהם של ילדים. במחקר זה ייבחנו כוונותיהם ומטרותיהם של המבוגרים שייסדו ועיצבו את גן החיות עבור ילדים. כמו כן, יבדקו טקסטים שחיברו ילדים בעקבות מגעם עם הגן, המעידים על אופן התקבלותם של הרעיונות, הערכים והנרטיבים שנקשרו במוסד זה. בחינת פרקטיקות הבילוי בגן החיות וייצוגים ספרותיים וקולנועיים שלו, נועדה להציג תמונה תרבותית-חינוכית רב-ממדית, שכוללת גם את נקודת המבט (הקשה לשחזור) של ילדים.

למידה על הטבע ובילוי במחיצת בעלי חיים

לימודי טבע לא היו זרים לחינוך בפלשתינה-א"י, ובשלהי שנות השלושים של המאה ה-20, עת נפתח גן החיות בתל אביב, חלק ניכר מתכניות הלימוד כבר הוקדשו לנושא זה. שורשי החינוך הארץ-ישראלי לטבע היו נטועים במסגרות החינוך היהודיות והלא יהודיות באירופה, שאימצו עמדות חדשניות על חיבור לטבע באמצעות מפגש ישיר עם החי והצומח. עמדות אלה החלו להופיע בחברה היהודית בגרמניה בסוף המאה ה-17

4 על אידיאל 'היהודי החדש' בחינוך ראו: רוזנשטיין, תשמ"ח; על החינוך לטבע בארץ ישראל ראו: אלבוים-דרור, 1986, כרך א', עמ' 364; על התפתחות מערכת החינוך בפלשתינה-א"י ראו: דרור, תשע"א, עמ' 178-127.

3 על מקומו של הטבע ביצירת דימוי של ילדות ציונית אידיאלית ראו: משיח, 2000.

לעולם החי, אלא הוא נרתם למאמץ לעצב דור שמקיים קשר ישיר עם הטבע מתוך מודעות לרקע ההיסטורי והתרבותי שלו.

גן החיות כמקום בילוי

גן החיות קיים גם פעילויות בילוי שונות, כגון החגיגות העממיות, שנועדו בעיקר לילדים. כבר בשנותיו הראשונות של גן החיות הקפידה ההנהלה ליזום ולקיים אירועים פומביים שימשכו קהל מבקרים ויגדילו את הכנסותיו. אופיים של האירועים הללו השתנה בהתאם לנסיבות האירוע ולצרכים הכספיים של הנהלת הגן.

חגיגות המוניות לא היו חריגות בנוף העירוני של תל אביב. כבר לפני 1920 התקיימו בעיר תהלוכות פומביות לציון חגים ואירועים משמעותיים בחיי העיר והעם. תרבות החגיגות הזו נבחנה על ידי חוקרים שונים (הלמן, 2007; אריה ספיר, 2006; בן-עמוס, 2004) ובהם חזקי שהם, שמצא כי חגיגות הפורים בתל אביב קישרו בין תרבות בילוי עירונית לאידיאולוגיה ציונית-קפיטליסטית (שהם, 2013) (כרזה 1, תצלום 4).

כרזה 1. מודעת פרסומת לחגיגה שנערכה בגן החיות, ביוני 1947, לכבוד "סיום שנת הלימודים בבתי הספר". את המודעה צייר נחום גוטמן. המודעה מבטיחה סיור בגן החיות, נאום של ראש מחלקת החינוך בעירייה, הופעה של תזמורת "הפועל", ריקודי עם, הופעות קוסם ואקרובאטיקה, וקרסולה שתסובב על ידי שמונה סוסי פוני. ייתכן שההדגשה שמופיעה בה ומציינת שהגן מואר בשבע אורות נועדה להורים שחששו שמיקום הגן בספר העירוני הופך אותו ללא בטוח או מפוקפק עבור ילדיהם. חגיגות פורים בגן, 1956. באדיבות ארכיון עיריית תל אביב-יפו, אוסף תצלומים וכרזות.

הילד הגוי המתעלל בבעלי חיים (שטיינמן, 2002, עמ' 178). תחום בעלי החיים קיבל בולטות אצל המורים הראשונים בארץ ישראל, ובהם יהושע מרגולין, פדגוג ומנהל המכון הביולוגי בתל אביב, שהיה מעורב בהקמת גן החיות. חיבורים ביולוגיים וזואולוגיים כגון אלו שחיבר מרגולין והזואולוגים ישראל אהרוני ושמעון בודנהיימר (אהרוני, 1930; בודנהיימר, 1934, 1937) היו חלק אינטגרלי מחומרי הלימוד והקריאה של התלמידים.

גן החיות כמוסד חינוכי

בזכות הדגש על לימודי הטבע תלמידים הגיעו לביקור בגן החיות מצוידים בידע ובסקרנות בנוגע לעולם החי, מזהים בעלי חיים מסוימים כחיוניים וכבעלי תכונות חיוביות, ונושאים באמתחתם שיטות התבוננות בהם. יתר על כן, ילדים הגיעו לגן החיות כחלק מתכנית הלימודה של מסגרות חינוכיות. הסיורים המאורגנים בגן החיות, שהתקיימו בעידוד הנהלת הגן, תוארו ברשימה שפורסמה בעיתון השעה ב-26 באוקטובר 1941, שכותרת המשנה שלה הייתה 'הילדים בגן', וכך נכתב בה: "אחד השעשועים לילדי הגן או בתי הספר הוא גן החיות. משמבשרת הגננת או המורה כי 'מחר נלך לגן החיות' הרי דומה אותו יום בחיי הילד כיום הולדתו" (מנדלבוים, 1941). לסיור המודרך בגן החיות היה מבנה קבוע, סדר ההליכה בין הכלובים נקבע על ידי מדריך הסיור, והילדים הלכו יחד כקבוצה. המידע על אודות בעלי החיים סופק על ידי גורמים מוסמכים, כלומר מחנכות או צוות גן החיות. הסיורים המאורגנים עיצבו את חוויית הביקור בגן החיות ואת התבוננות הלימודיות מהביקור. התלמידים למדו את שמותיהם העבריים של בעלי החיים, וערכו היכרות עם בעלי חיים הקשורים לעם ישראל באופן היסטורי. הסיורים אפשרו גם פיקוח רב יחסית על התנהגות הילדים, וסביר שזריקת חפצים לעבר בעלי החיים ותחיבת מקלות בכלובים (שצוינו במקורות שונים) רווחו פחות בסיורים אלה מאשר בביקורים עצמאיים. כמו כן ייתכן שהילדים קיבלו הנחיות מדויקות כיצד להתבונן בבעלי החיים. סיורים מודרכים נערכו גם בימי חג לקהל של ילדים ומשפחות. במובן מסוים ניתן לראות בהגעת ילדים לגן החיות את האלטרנטיבה החינוכית האורבנית לטיול בארץ (אבישר, תש"ס). בשונה מהטיולים לחיק הטבע שהיו נפוצים בחינוך הציוני, הביקור בגן החיות התקיים בתוך העיר, והטבע שהתלמידים פגשו בו שם היה מסודר ומנוהל. כמו כן בטיולים בחיק הטבע המפגש הוא בעיקר עם טבע דומם, ואילו בגן החיות זכו הילדים לראות טבע חי. אם כן, גן החיות שימש לא רק כאתר ליישום ידע לימודי מוקדם, אלא גם כזירת חינוך ולמידה כשלעצמה (תצלומים: 1, 2, 3). תפקידו של גן החיות לא הסתיים בפתיחת צוהר

תצלום 2. ילדה מתבוננת על הקוף בכלובו. באדיבות פוטו שורץ, אוסף ביתמונה.

תצלום 1. ילדים מבקרים בגן החיות, צולם על-ידי רוזי ויסנשטיין [רוזי ויסנשטיין (2002) עמ' 42]. באדיבות הצלמניה, <http://thephotohouse.co.il>

תצלום 4. חגיגות פורים בגן החיות 1956. באדיבות ארכיון עיריית תל אביב-יפו, אוסף תצלומים וכתובות.

תצלום 3. "הצברים" בגן החיות. דבר השבוע-עמוד השער, 24.9.1948. צילום: קורט טריאסט.

עשרה. בתחרויות הללו השתתפו ילדים מכל רחבי הארץ באופן וולונטרי, והפנייה אליהם נעשתה באמצעות מודעות פרסום ברחבי תל אביב ובעיתונות הילדים. תחרויות הילדים תרמו לביסוס הקשר בין גן החיות לקהל המבקרים ועודדו את תחושת המעורבות של הילדים בגן החיות.

המשימות שנתנו לילדים במסגרת התחרויות: מתן שמות, כתיבת החיבורים וציור ציורים, עודדו את היקשרות הילדים לחיות הגן (אעת"א, תיק 207, חטיבה 32). מתן שם פירושו מעורבות אישית של הילדים בנעשה בגן, יצירת תחושת קרבה לבעלי החיים, ובעלות מדומה עליהם. כתיבת חיבור או ציור זימנה קישור בין עולמם הפנימי של הילדים לנעשה בגן, ובנוסף היא עודדה את הילדים להגיע לבקר בו. המשימות שהוטלו על הילדים במסגרת התחרויות משקפות את השאיפה לקיים את גן החיות בשפה העברית וליצור זיקה בין ילדי הארץ הצברים ובין בעלי החיים שנתפסו כצברים גם הם. בדברי ההסבר על התחרות ב-1947 נכתב: "פרט לג'רפים, שהובאו בפסח מאפריקה, נולדו כל החיות האלה בגן התל-אביבי, והן איפוא 'צברות'" (אעת"א, תיק 210, חטיבה 32).

הילדים התייחסו בכובד ראש לתחרויות הללו, והיו מהם ששלחו מכתבי תלונה נזעמים ומנומקים להנהלת הגן במקרה של עיכוב בהכרזה על הזוכים בתחרות ובמקרים שלא הוענק להם הפרס שהם ציפו לו. כדי לקבוע מי הזוכים בתחרויות הוקם חבר שופטים המורכב ממומחי טבע ואנשי ספר, ובהם הפובליציסט, העיתונאי והסופר אהרון זאב בן ישי, הסופר משה סתוי (סטביצקי), המורים לטבע אלכסנדר ברש וד"ר דבורה אילון-סירני והצייר נחום גוטמן. התחרויות נשאו פרסים, וטקסי חלוקתם היו בעלי אופי רשמי ונערכו בנוכחות הזוכים וחבר השופטים. לעתים נשאו הפרסים אופי דידיקטי ונקשרו באופן ישיר או עקיף לעולם החי או גן החיות. כך למשל בתחרות החיבורים שהתקיימה ב-1941 חולקו לזוכים האנציקלופדיה לנוער נעורים, השנתון מולדתי לנוער ולעם, וספרו של הזואולוג ישראל אהרוני תורת החי. במקרים אחרים הפרסים לא היו בעלי אופי חינוכי או לאומי, אלא טובין נחשקים. בטקס חלוקת הפרסים לתלמידים בספטמבר 1947 ניתנו בין היתר אופני ראלי, מצלמה, שרשרת לאופניים, חנוכיה מצופה כסף, קורקינט, הרמוניקה, בגד ים ועט פרקר. הפרסים שיקפו את כפילות התפקידים של גן החיות, כאתר חינוכי וכאתר בילוי קפיטליסטי.

ספורים, חגיגות ותחרויות לא היו פרקטיקות ייחודיות לגן החיות בתל אביב, אולם מלבד ממד הבילוי וההנאה, הם שיקפו עמדות חינוכיות ואידיאולוגיה לאומית. השמות העבריים של בעלי החיים, עולם המושגים הציוני, החגים הלאומיים והיהודיים

בדומה לחגיגות העירוניות, רבות מהחגיגות בגן החיות ציינו מועדים יהודיים, כגון חנוכה, פורים ושבועות, והיו בעלות סממנים לאומיים. לעתים החגיגות בגן החיות התקיימו באותם מועדים של החגיגות העירוניות. בשונה מהחגיגות העירוניות, החגיגות בגן החיות נערכו בחברת בעלי חיים, וכללו הקרנת סרטים על בעלי חיים ומופעים של בעלי חיים.

כך למשל לכבוד חג החנוכה תש"ד (1944) החליטה הנהלת הגן לארגן תזמורת שתנגן "לכבוד האורחים הקטנים במשך כל ימות החנוכה [...], לסדר הדרכה קולקטיבית למשך ימי החג ולחלק לילדים המבקרים בגן שי חנכה בצורת תמונות" (פרוטוקול ישיבת הנהלה מתאריך 28.11.1944, אעת"א, תיק 206, חטיבה 32). חגיגת הפורים באותה שנה ארכה ארבעה ימים, ובהם התקיימו בשעות הבוקר סיורים מודרכים בנושא בעלי החיים שבגן. בשעות אחר הצהריים תזמורת מיוחדת ניגנה קונצרטים במשך שעותיים. בחול המועד סוכות תש"ו (1945) כללו החגיגות הופעות של תזמורת מזרחית, תזמורת לכלי מיתר ותזמורת הפועל והמשטרה. ברחבי הגן הוצבו ביתנים עם הפתעות, ובהם ניתן לממכר בירה וביתן למכירת כריכים, הוצבה במה מרכזית שעליה הופיעו רקדנים וזמרי אופרה, הוצגו מופעי בעלי חיים והוקם מאהל אירוח בסגנון אוריינטלי. במרס 1946 התקיימו חגיגות פורים לילדים "בנוכחות קהל רב של ילדים והורים, היו הופעות ותזמורת, והילדים קיבלו תשורות", והוקרנו ברחבי הגן סרטים על בעלי חיים. בפורים תש"ח (1948) התקיימה תחרות תחפושות שהשתתפו בה כמאתיים ילדים, ופרסים חולקו לזוכים (אעת"א, תיק 3, חטיבה 32). כל אלה סיפקו למבקרים בגן החיות חוויה של יריד או קרנבל. חגיגות המונים מסוג זה לא היו נחלתן הבלעדית של הלאומיות הציונית והחברה היהודית בפלשתינה-א"י, והן התקיימו גם על ידי תנועות לאומיות ופוליטיות באירופה (Petrone 2000; Warstat, 2005). אירועים אחרים שהתקיימו בגן החיות – כגון חגיגות לכבוד סיום שנת הלימודים או לשם גיוס כספים לתמיכה בגן או לרכישת בעל חיים חדש – לא היו נטועי הקשר עירוני או לאומי, אלא קישרו בין לימוד על בעלי חיים ובין הנאה ובילוי משפחתיים.

שיתוף הילדים וגיוסם

גן החיות נקשר להווי ילדי הארץ גם דרך תחרויות שנערכו בו כבר מראשית דרכו. בתחרויות אלה התבקשו הילדים להעניק שמות לבעלי החיים החדשים בגן, לצייר אותם, להציע להם סמל, ולכתוב חיבורים על חייהם של בעלי החיים. בתחרות הילדים הראשונה במאי 1941 המשימה הייתה לכתוב חיבור על גן החיות, והיא יועדה לתלמידים בגילי עשר עד ארבע-

אחד מספרי הילדים הראשונים שהוקדשו במלואם לביקור ילדים בגן החיות היה ספר *גן החיות* מאת לאה גולדברג. הספר מתחיל בתיאור הקהל שנהג לבקר בקביעות בגן החיות, ולאחר מכן הוא מתעכב על שני הילדים הצברים תמר ויונתן. על תמר מסופר שהיא האכילה את בעלי החיים: "תָּמַר נִתְּנָה לְדַבּוּנִים/ שְׂקִיק קֶטָן שֶׁל גְּרָעִינִים" (גולדברג, 1941, עמ' 4), כלומר היא ממלאת את תפקידה המגדרי העתידי כמזינה; ועל יונתן צוין: "יוֹנָתָן הוּא גִיבּוֹר. אֵין כְּמוֹהוּ בְּעִיר. הוּא אֵינוֹ מִפְּחַד מְאֹרֶה הַשְּׁעִיר. הוּא בְּלִי אִמָּא וְאִבָּא הֶלֶךְ אֶל הַגֶּן/ וְרָאוּ הַחַיּוֹת כִּי אֵינְנוּ פִּחְדָן" (גולדברג, 1941, עמ' 12). בשעת הביקור יונתן נוהג כגבר צעיר, ומפגין את אומץ הלב המצופה ממנו כצבר שגדל בעיר העברית הראשונה: "הוּא נָגַשׁ אֶל אֲרִיֶּה הַיּוֹשֵׁב בְּסוּגָר/ וְהִבִּיט בְּעֵינָיו וּפָתַח וְאָמַר: הֵי הַמֶּלֶךְ אֲרִיֶּה, הָאֲדִיר וְהָרֵב! לֹא אֶפְחַד אִם תִּגַּע בִּי בְּקִצָּה הַזֶּנֶב!" (גולדברג, 1941, עמ' 12). הגן מוצג כאתר שמאפשר לילדים לצאת להרפתקה עירונית רחוקה ועדיין קרובה לחיק המשפחה ולעיר.

הספר *ביקור בגן החיות* (פרבר, 1952) מציג את ביקורו בגן החיות של ילד ארץ-ישראלי מוצלח בשם דוד. דוד, המאויר כילד בלונדיני, מתואר כמסודר, נקי וחכם, ובזכות המעלות הללו הוא זוכה באהבת משפחתו. לכבוד יום הולדתו של דוד הדוד לוקח אותו לגן החיות, ושם הוא פוגש בעלי חיים שונים: ציפורים, שקנאי, קופים, אריה, ברדלס, צבוע, נחש, איילה, דובים, ותוכי. בשובו מהביקור דוד מספר לאמו על חוויותיו. בלילה הוא חולם שחיות הגן באות לבקרו לכבוד יום הולדתו, והוא מבטיח להן לשוב ולבקרן לפחות פעם בחודש. ילדי העיר המתוארים בסיפורים מעין אלה מגלמים את דמותו של הילד הארץ-ישראלי האידיאלי, שהוא חכם, אמיץ ומסור לבעלי החיים בגן חיות. גן החיות בספרות הילדים מוצג כאתר שבו מתרחש מפגש מרגש ומשמח עם בעלי חיים בעיר המודרנית. הילדים והילדות המוצלחים שמתגוררים בעיר משוחחים עם בעלי חיים, מאכילים אותם ויוצרים עמם קשרי ידידות.

הקשר בין גן החיות לילדי העיר הוצג גם בסרטי תעמולה על תל אביב משנות הארבעים והחמישים. בסרטים הללו שולב גן החיות להצגת ילדות אידיאלית בארץ ישראל. סרט התעמולה המשימה תל-אביב (*Assignment Tel Aviv*),⁵ שהופק ב-1947 בסיוע קרן היסוד, תיעד את החיים היהודיים בעיר העברית הראשונה. בסרט מתוודעים הצופים אל דני, ילד קטן בהיר שיער וחייכן, שמכונה על ידי קריין הסרט: "A Sabra, Native". הסרט בנוי כמעין יומן מצולם שבו הדובר מגיע לפלשתיתנה ומתלווה אל חברו הוותיק קירק פפרמן, ולמשפחתו

שנחגגו בו – כל אלה שימשו אמצעי תיווך בין הילדים ובין עולם החי שהם פגשו בגן החיות.

ייצוג גן החיות בתוצרי תרבות

הקשר בין גן החיות לילדים משתקף גם בייצוגי הגן במוצרי תרבות שונים. גן החיות הופיע במוצרי תרבות שיועדו לקהל ילדים דובר עברית, כתבות על הנעשה בגן פורסמו בעיתונות הילדים (משמר לילדים, דבר לילדים והצופה לילדים), והוא תואר בספרי ילדים שונים. מוצרי התרבות שייבחנו להלן הם ספרים לילדים מקומיים וסרטי תעמולה לקהל מבוגרים, ובפרט לקהל זר.

בספרי הילדים שעסקו בחיי ילדים בארץ ישראל הגן לא הוצג רק כאתר בפני עצמו, אלא כממלא תפקיד בייצוגי חיי העיר תל אביב עבור ילדים. כך למשל בספר *אירון* (תלמי, 1905), שנפתח באב ובשני בניו שמקבלים את פניהם של ילדים שזה עתה הגיעו לישראל, גן החיות הוא חלק מקבלת הפנים של העולים בארצם החדשה. משהגיעו לתל אביב – היעד הראשון במסע היכרותם עם הארץ – זוכים הילדים בבילוי המקומי: הם רוחצים בים, רוכבים על גמל, נוסעים באוטו שממנו נראים בתי העיר הלבנה, ולאחר מכן מגיעים לגן החיות (משם הם עוזבים את העיר וממשיכים לעמק ולגליל). בין הגמל האוריינטלי לרכב הממונע המודרני, גן החיות הוא אחד ממרכיבי הנוף העירוני, שמבהירים לילדים מה טיבו של המקום החדש שהם הגיעו אליו, וכמה הוא מיוחד וקסום ומסביר פנים. המסר שמועבר לילדים הוא שגן החיות הוא מרכיב מרכזי בחיי הילדים בעיר המודרנית תל אביב.

ספר הילדים *העיר שלנו* (יחיאל, 1955), שגם הוא סוקר את חיי העיר, נפתח בתיאור שגרת היום-יום בתל אביב, ומספר על רחוב ראשי הומה וילדים שהולכים לבית הספר. לאחר מכן מתאר הספר אתרים נבחרים בעיר, והראשון בהם הוא גן החיות: "גן חיות! גן חיות! מהרו יש מה לראות, פיל, אריה דובים ג'ירף, קול מצחיק ועוף כנף". אחרי הביקור בגן ממשיכים הילדים לנמל, למגרש המשחקים, לשדה התעופה, ומסיימים בצעדה לכבוד יום העצמאות. גם כאן גן החיות הוא אחד מהמפעלים המזוהים עם החיים בארץ, והוא מופיע ראשון ברשימת הבילויים שהארץ מציעה. הנמל ושדה התעופה מייצגים עוצמה כלכלית ויכולות טכנולוגיות, מגרש המשחקים מייצג בילוי יום-יומי לילדים, צעדת יום העצמאות מזכירה את נס הקמת המדינה, וגן החיות מבטא שילוב של קדמה ובילוי בדגש על ילדים. גם במקרה הזה גן החיות והמפגש עם בעלי חיים בו הם חלק בלתי נפרד מחיי העיר.

5 ארכיון שפילברג לקולנוע יהודי, 1947.

על ידי מפיקי הסרט כמרחב פרדיגמטי לבילוי. בשני הסרטים גן החיות נבחר כאתר צילום שמטרתו להציג לצופים ילדות אידיאלית בארץ ישראל ולשבח את מפעלי החינוך בתל אביב. התפיסה שגן החיות הוא אתר הבילוי האולטימטיבי לילדים בודדים ממוחשת גם ברשימה 'הלכתי לראות', שפרסמה כתבת דבר עפרה אליגון בדצמבר 1950. ברשימה מתואר המעבר של ילדי מעברת בית ליד לבתים של משפחות 'מאמצות' בתל אביב לחודשי החורף. הפרדה מההורים ומהמעברה מעציבה את הילדים והם אף פורצים בבכי. מנגד, ילדה בוגרת יחסית מתרסה בפניהם שבתל אביב טוב יותר מאשר במעברה, והיא מספרת לילדים הצעירים שיש בתל אביב גן חיות, ויש שם פיל ואריה. והילדים חוקרים אותה: "ודוב יש שם גם כן?" לאחר חילופי הדברים הללו מציינת הכתבת כי "המתח ירד" (אליגון, 1950, עמ' 2). השיחה על גן החיות העניקה לילדים תחושת ביטחון והגנה. החשש מפני הזרות או הבדידות בתל אביב התפוגג בזכות גן החיות, שאף שהם לא ביקרו בו קודם לכן, הם ראו בו הבטחה לחוויה מהנה וחיונית.

אם כן, מוצרי התרבות הפופולרית הציגו את גן החיות כחלק משגרת החיים העירונית וכמרכיב של ילדות אידיאלית. הספרים והסרטים שעסקו בגן החיות העבירו מסר שהארץ מפותחת, עצמאית ומיטיבה עם ילדים.

הקול הילדי – גן החיות מנקודת מבטם של ילדים

אחד הקשיים בחקר תרבות הילד הוא מציאת עדויות ישירות מהילדים שיכולות ללמד על אופן התקבלותם של רעיונות, ערכים ונרטיבים בקרבם. עדות כזאת בנוגע למעמדו של גן החיות בקרב ילדים ניתן למצוא בתחרויות שהנהלת הגן נהגה לקיים. מטרת התחרות ב-1945 הייתה לתת שמות לשני גורי נמרים, זכר ונקבה, שנולדו בגן. עיון בשמות שהציעו, ונשתמרו בארכיון עיריית תל אביב (אעת"א, תיק 210, חטיבה 32), חושף את עולם התוכן של הילדים באותה תקופה. עם השמות שניתנו נמנו כאלה המסמלים כוח, גבורה ואת עוצמתו של העם היהודי, כגון עוז, עזמות, עצמונית, כביר, עזיז, עם ישראל וחי. היו ילדים שמצאו לנכון להתייחס לסוגיות אקטואליות. "אני מציעה לכם לקרוא אותם בשם 'נצחיה' ו'שלום' על שם הנצחון בעולם והשלום שיבוא", הציעה הילדה יונה בלשניקוב. הילד יוסף אחאני הציע את השמות 'נָקֶם' ו'שָׁלֵם'. ילדים אחדים בחרו בשמות הקשורים במשטר הנאצי. יהודה לסקר, בן ה-12, שהתגורר בשכונת מונטיפיורי בתל אביב, הציע לקרוא לנמר הזכר 'היטלר' ולנקבה 'אווה בראון', ואילו שלומית דורמבוס, תלמידת כיתה ד', הציעה את השמות 'גבלס' ו'גרינג', ונימקה את הצעתה כך: "ידוע גרינג וגבלס התנהגו כלפי יהודים כחיות

– אשתו ובנו דני – לימים אחדים. בשבת קובע הדובר להיפגש עם חבריו בחוף הים. בני המשפחה נראים מבליים בנעימים בחוף ואוכלים יחד תירס חם וגלידה. למחרת, ביום ראשון, נפגש הדובר עם כל בן משפחה בנפרד. תחילה הוא מבקר את אב המשפחה שמלמד בבית ספר, ובהקשר זה מבהיר האב כי ההתיישבות העובדת מייחסת ערך רב לחינוך ולבריאות הילדים, וגם עיריית תל אביב משקיעה משאבים ניכרים בתחומים הללו. לאחר מכן, כמו כדי להמחיש את טיעוני האב, מתלווה הדובר אל דני שהולך עם ילדי הגן והגנת לביקור בגן החיות. במהלך הביקור מצולמים בעלי החיים וברקע נשמע הדובר מציג את שמותיהם בעברית ובאנגלית. בניגוד לשהות בחוף הים, המוצגת כבילוי משפחתי ביום חג, ביקורו של דני בגן החיות מוצג כחלק מסדר היום הרגיל. הבילוי המשותף של בני המשפחה בים והצגת שגרת היום-יום שלהם מבטאים מציאות אוטופית שבה בו לכל אחד, לאב, לילד ולאם, יש תפקיד בבניית האומה. הופעתו של גן החיות בסרט נועדה להמחיש לצופים את שגרת החיים בתל אביב. הצגת מוסד עירוני מוכר כגן החיות מדגישה בפניהם שהחיים בארץ דומים לחיים ביתר ערי המערב. הביקורים בבית הספר ובגן נועדו להבהיר את מרכזיות החינוך בתנועה הציונית ואת ההשקעה בו, לא רק בהתיישבות העובדת אלא גם בעיר.

בסרט אופקים של תקווה (*Horizons of Hope*),⁶ שהופק ב-1955, גן החיות נועד להציג את מפעל הטיפול של 'מועצת הפועלות' בילדים נזקקים. הוא נפתח בהצגת העיר תל אביב וקצב החיים המהיר בה, ולאחר מכן מופיעות לעיני הצופה משפחות תל-אביביות מאושרות, זוגות הורים נראים מבליים עם ילדיהם. הצגת האושר המשפחתי מסתיימת בהצהרת הדוברת כי כל יום הוא חג עבור המשפחה המבילה יחדיו, אך ישנם ילדים ללא הורים שאחרים צריכים לדאוג להם. כאן פונה הסרט לתיאור חיי היום-יום של קבוצת הילדים המתגוררים בבית הילדים 'נווה טף'. בית הילדים מצטייר כחלופה אידיאלית לילדים חסרי משפחה – המקום והצוות מספקים את כל צרכי הילדים וממלאים את התפקיד ההורי. לאחר שנחשפה שגרת החיים מוצג אירוע מיוחד שהילדים ציפו לו: ביקור בגן החיות. הילדים עוברים יחד בשער הגן, מתבוננים בעלי החיים עם המטפלות שלהם ונראים מאושרים. הסרט, שהופק עבור קהל יהודי דובר אנגלית, מבקש להציג את המפעל החינוכי של 'מועצת הפועלות' כאלטרנטיבה ראויה למשפחה, בהיעדר אחת כזו, וכמוסד חינוכי אידיאלי. המרחב שבאמצעותו הוא מציג את האלטרנטיבה לבילוי המשפחתי הוא גן החיות, שנתפס

6 ארכיון שפילברג לקולנוע יהודי, 1955.

סיכום

גן החיות הראשון בפלשתינה-א"י שימש כמרחב חינוכי וכאתר בילוי וחגיגה לילדים, והיה לסמן של ילדות עירונית אידיאלית. מבחינת המורים והמורות ביקור בגן החיות נקשר למהלך רחב וכולל יותר של חינוך לאהבת הטבע ולקשר בלתי אמצעי עמו. בספרי ילדים ובסרטי תעמולה שימש גן החיות להצגת ילדות ארץ-ישראלית אידיאלית ולחיזוק הדימוי של הצבר כמחובר לטבע המקומי.

הפעילות שהתקיימה בגן וייצוגיו בתוצרי תרבות שונים הפכו את המפגש בין הילדים ובין בעלי החיים לחלק בלתי נפרד מחיי העיר. ההדרכות החינוכיות ופעילויות הבילוי בו התבססו על הקשר שבין ילדים ובעלי חיים, בדומה לדפוס הפעילות במטרופולין המערב-אירופי. עם זאת, הפעילויות שהתקיימו בגן החיות וייצוגיו התרבותיים הותאמו לשאיפה הלאומית הציונית ליצור דור חדש של ילדים יהודים.

גן החיות של תל אביב, כמו גני החיות בערי אירופה, היה מרכיב מרכזי בהבניית ילדות עירונית אידיאלית, אך גם בהטמעת מסרים לאומיים ותרבותיים מקומיים. גם מנקודת מבטם של הילדים היווה הגן המשך ישיר להיסטוריה היהודית בארץ ישראל ולמצבה האקטואלי של יהדות העולם. בו בזמן שימש גן החיות כזירת הרפתקאות ילדות נטולות הקשר של זמן ומקום.

ביבליוגרפיה

- אבישר, ע. (תש"ס). תכניות ידיעת הארץ, הסיור התיירות השורשים מתש"ח עד תשמ"ח בחינוך הלאומי ציוני (דיסרטציה). רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- אהרונז'י, י. (1930) תורת החי-ספר עזר למורים. ירושלים: קוהלת.
- אילון, א. (2014). יתמות בקהילה היהודית בירושלים בסוף מלחמת העולם הראשונה ולאחריה: המקרה של משרד היתומים בארץ-ישראל. היסטוריה, 33, 95-116.
- אלבוים-דרור, ר. (1986). החינוך העברי בארץ ישראל, כרך א'. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- אלבוים-דרור, ר. (1990). החינוך העברי בארץ ישראל, כרך ב'. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- אליגון, ע. (1950, 25 בדצמבר). הלכתי לראות. דבר: עיתון פועלי ארץ ישראל, עמ' 2.
- אריה ספיר, נ. (2006). עיצובם של תרבות וחינוך עירוניים: סיפורי טקסים וחגיגות בתל-אביב בשנותיה הראשונות. תל-אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- ארכיון שפילברג לקולנוע יהודי. (1947) *Assignment Tel Aviv*. מספר מערכת 000220407, מספר מדף VTDA0036.
- ארכיון שפילברג לקולנוע יהודי. (1955). *Horizons of Hope*. מספר מערכת VTDA0036, מספר מדף J00119.
- בונדיהיימר, ש. (1934). ספר בעלי החיים. תל-אביב: אמנות.
- בונדיהיימר, ש. (1937). פרקי זואולוגיה לעם. ירושלים: ראובן מס.

טורפות וביניהם הנמרים" (אעת"א, תיק 210, חטיבה 32). רבים מהילדים שלחו הצעות עם שמות גיבורים או עמים מקראיים, כגון 'בעז' ו'כנעני', וביססו את השמות שבחרו על פסוקים מהמקרא. השם 'נמרוד' למשל הוצע לצד אזכור דמותו המקראית של צייד זה בפרק י' בספר בראשית. הילד גאל קררי הציע את השם 'עזבוק' על שם שר פרסי בתקופת נחמיה. הילד ישעיהו גוטגשטלט הציע את השם 'חַבְבָּרוֹ' או 'חַבְבָּרוֹרִית' וציטט את פסוק 23, מפרק יג בספר ירמיהו: "הַיְהוּדִים פִּשְׁעֵי עוֹרוֹ, וַיִּנְמַר חַבְבָּרוֹרִיתוֹ; גַּם-אַתָּם תּוֹכְלוּ לְהִיטִיב, לְמַדִּי הָרַע". על בסיס פסוק זה הציע ילד אחר את השם 'כושי'. השמות שהציעו הילדים לצמד הנמרים מעיד על הפנמת הקישור בין עולם התוכן הלאומי-יהודי לבעלי החיים בגן. בעיני הילדים גן החיות ובעלי החיים בו נתפסו כהמשכם של ההווה (מלחמת העולם השנייה) או העבר הלאומי (ימות המקרא), וכאמצעי לביטוי רגשות גאווה, זעם וחשש.

הסיפור בגן החיות בתל-אביב – שנכתב בידי דניאל ישורון וצויר בידי ראובן ישורון, שני ילדים, ככל הנראה אחים, ששלחו את פרי עטם להנהלת גן החיות – מאפשר הצצה נדירה לאופן בו נתפס גן החיות בעיני ילדים. בכתב יד בעיפרון מתארים השניים מסע שעושה חבורה של שמונה ילדים (מיכאל, דני, נורית, אריאל, אלכסנדר, ראובן, שלה ואסתר) לגן החיות כדי לראות את הפיל החדש (הדבר מלמד שהסיפור נכתב ככל הנראה בשלהי 1946, עת הגיע הפיל הראשון לגן החיות). הילדים נוסעים באוטובוס המוביל לגן, רוכשים כרטיסים ונכנסים בשערי הגן. יחדיו הם צופים בדגים באקווריום, בג'רפות ובפיל הנכסף. בסוף ההרפתקה ילדי החבורה האמיצה ממהרים לשוב הביתה לאימותיהם הדואגות (אעת"א, תיק 207, חטיבה 32). מובן שהילדים שחיברו את הסיפור שאבו גם מסל הרעיונות, העלילות והייצוגים ששירתו את המבוגרים. גם הם, כמו גולדברג, תיארו את גן החיות כזירת הרפתקאות עירונית, הנמצאת בו בזמן בתוך העיר ומחוצה לה, קרוב ורחוק מהבית ומהסביבה המוכרת. הסיפור מלמד שפרט להיותו מרחב חינוכי או מרחב בילוי, הגן שימש גם, ואולי בעיקר, להזנת פנטזיות של ילדים בדבר 'טבע פראי', נעדר ממד לאומי ועירוני.

מההצעות ומהסיפורים של הילדים קשה לאמוד עד כמה התוצרים הללו הם פרי הפנמה של מסרים חינוכיים ולאומיים שתווכו להם על ידי מבוגרים או שמא הם שיקוף של עולמם הפנימי. השמות שהציעו הילדים לבעלי החיים נלקחו מהווי החיים הייחודי של ילדי הארץ, מהמקורות היהודיים וממצב היהודים בעולם. מנגד, סיפור גן החיות של הישורונים הוא סיפור הרפתקה אוניברסלי.

- בן-עמוס, א. (2004). טקסים וחגיגות פטרוטיים בחברה הישראלית. בתוך א. בן-עמוס וד. בר-טל (עורכים). פטרוטיזם אוהבים אותך מולדת (עמ' 275-316). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גולדברג, ל. (1941). *ספר גן החיות*. (א. להמן, איורים). תל-אביב: הוצאת יואכים גולדשטיין ובנימין גרינבוים.
- גופר, ב. (1946, מרץ). סקירה כללית מחודש מרץ 1946: דיווח על חגיגות הפורים בגן. אעת"א, תיק 3, חטיבה 32, עמ' 2.
- דר, י. (2013). קנון בכמה קולות: ספרות הילדים של תנועת העבודה, 1950-1930. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- דרור, י. (תשע"א). תולדות החינוך העברי הפרטי המגזרי והמעין ציבורי, בתקופת הישוב. דור לדור, לה, 178-127.
- דרור, י. (2002). תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- הלמן, ע. (2007). אור וים הקיפוח: תרבות תל-אביבית בתקופת המנדט. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- הנהלת גן החיות. (1944, 28 בנובמבר). פרוטוקול הישיבה. אעת"א, תיק 206, חטיבה 32.
- ויסנשטיין, ר. (2002). צלמניה: רודי ויסנשטיין – רטרופסקטיבה. תל-אביב: הוצאת דניאלה דינור והוצאת עם עובד.
- טל, א. (2006). הסביבה בישראל: משאבי טבע, משברים, מאבקים ומדיניות – מראשית הציונות ועד המאה העשרים ואחת. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יחיאל, מ. (1955). העיר שלנו. (פ. רושקביץ, ציורים). תל-אביב: ליטור-אופסט על ידי הוצאת א. לוי-אפשטיין.
- ישורון, ד. וישורון, ר. (1946). בגן החיות בתל-אביב. אעת"א, תיק 207, חטיבה 32.
- מנדלבוים, א. (1941, 26 באוקטובר). בגן החיות בתל-אביב (רשמי ביקור). השעה. אעת"א, קטעי עיתונות תיק: 224-32 ב'.
- משיח, ס. (2000). ילדות ולאומיות: דיוקן ילדות מדומיינת בספרות העברית לילדים 1790-1948. תל-אביב: צ'ריקובר.
- פרבר, מ. (1952). בקור בגן החיות. תל אביב: ספריית אתאזא לילדים.
- רוזנשטיין, מ. (תשמ"ח). היהודי החדש-האידיאל של מפעל החינוך הציוני בא"י עד קום המדינה. עיונים בחינוך היהודי, ג', עו-קא.
- רוסו, ז'ז'. (2009). אמיל על החינוך. (א. טיר-אפלרויט, תרגום). ירושלים: מאגנס.
- רזי, ת. (2009). ילדי ההפקר החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית. תל-אביב: עם עובד.
- שהם, ח. (2013). מרדכי רוכב על סוס: חגיגות פורים בתל-אביב (1936-1908) ובנייתה של אומה חדשה. רמת גן, אוניברסיטת בר-אילן.
- שהם, ח. (2014). מן העיר – ומן הכפר? על היווצרות הנטיעות הטקסיות בט"ו בשבט. ישראל, 22, 43-21.
- שטאל, א. (תשמ"א). כיצד חינוך את האשכנזים לאהוב טבע וטוילים. עיונים בחינוך, 31, 61-76.
- שטיינמן, י. (2002). עיצוב דמותו של הילד העברי החדש כחלק מתכנון תרבות בארץ ישראל בראשית המאה העשרים. דיסרטציה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב. תלמי, א. (1905). אוירון. תל-אביב: הוצאת ב. ברלוי.
- Amato, S. (2008). *Curiosity Killed the Cat: Animals in Nineteenth-Century British Culture*, Dissertation. Toronto: University of Toronto.
- Baratay, E., & Hardouin-Fugier, E. (2002). *Zoo: a History of Zoological Gardens in the West*. [O. Welsh translated]. London: Reaktion Books.
- Hanson, E. (2002). *Animal Attraction: Nature on Display in American Zoos*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Oerlemans, O. (2002). *Romanticism and the Materiality of Nature*. University of Toronto Press.
- Petrone, K. (2000). *Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin*. Bloomington: Indiana University Press.
- Shavit, Z. (1986). *Poetics of Children's Literature*. Athens and London: The University of Georgia Press.
- Warstat, M. (2005). Community Building within a Festival Frame: Working-Class Celebrations in Germany, 1918-1933. *Theatre Research International*, 30(3), 262-273.